

A Contextual Critique on the Book *The Alchemist* Based on the Mystical Teachings of Sheikh Ala'odoleh Semnani

Azim Hamzian*

Ghasem Raufi**

Abstract

The book "*The Alchemist*" by Paulo Coelho is a symbolic story that presents mystical themes in the form of a journey. This article examines the common mystical concepts between "*The Alchemist*" and the mystical teachings of Sheikh Ala'odoleh Semnani, a prominent mystic of the 7th and 8th centuries AH. It begins by identifying common mystical concepts such as the unity of existence, journey, symbolism, treasure, etc., and then analyzes comparatively how these concepts are expressed and interpreted in both works. Finally, it compares, evaluates, and critiques the mystical aspects of "*The Alchemist*" in light of Semnani's mystical teachings. This content analysis was conducted using a descriptive-analytical method and a comparative approach based on library studies. Although the origin, style, method, purpose, and audience of this study differ, the findings suggest that Coelho shares verbal similarities with Sheikh Semnani's mystical teachings in the elements mentioned above. However, in terms of ultimate goal and purpose, they are completely contradictory and conflicting. By adopting mystical teachings and combining them with his ideas, Coelho seeks to promote a kind of modern or mixed spirituality to fill the voids of contemporary humanity. promote a kind of modern or blended spirituality to fill the voids of contemporary humanity, offering a new interpretation of life.

Keywords: Emerging Spiritualities, Islamic Mysticism, Symbolism, Journey, World Soul.

* Assistant Professor, Department of Religions and Mysticism, Faculty of Humanities, University of Semnan, Semnan, Iran (Corresponding Author), ahamzeian@semnan.ac.ir

** PhD Student of Sufism and Islamic Mysticism, Faculty of Humanities, Semnan University, Semnan, Iran, ghasem.raufi@semnan.ac.ir

Date received: 17/12/2023, Date of acceptance: 22/04/2024

Extended Abstract

The comparative study of emerging spiritualities with Islamic Sufism as one of the ancient and influential traditions is a scientific and academic approach that contributes to a deeper understanding of the roots, characteristics, and validity of these new spiritual movements. This comparison provides a better understanding of the roots and intellectual sources of emerging spiritualities. Many of these contemporary spiritual movements are influenced by ancient Sufi traditions, including Islamic Sufism. Examining these connections can lead to a deeper understanding of the origins and foundations of these new Sufi movements. Furthermore, this comparison leads to an understanding of the unique differences and characteristics of each Sufi tradition. Recognizing these distinctions will help in a more accurate and critical evaluation of each spiritual movement. The comparative analysis of *"The Alchemist"* by Paulo Coelho with the Sufi teachings of Shaikh Alauddin Semnani also appears to be a scientific and academic approach. Coelho's *"The Alchemist"* draws on common Sufi concepts with the teachings of Shaikh Alauddin Semnani, such as the unity of existence, spiritual journey, symbolism, and the concept of treasure. A comparative analysis between these two works can lead to a deeper and more comprehensive understanding of their shared Sufi concepts. Furthermore, the comparative study of these two works can also provide the opportunity to elucidate their differences, which can contribute to a deeper understanding of the unique characteristics of each work. This paper examines the comparative analysis of these common Sufi concepts and the way they are expressed and interpreted in both works. Paulo Coelho, a prolific and influential contemporary writer, has been able to establish himself as an emerging spiritual movement in the eyes of some. His works have been translated into over 60 living languages and published in hundreds of countries around the world. The spiritual thirst of modern man, the use of spiritual vocabulary, and Coelho's own transnational personality are some of the factors that have contributed to the popularity of his books. *"The Alchemist"*, Coelho's second and one of his most beautiful works from a storytelling perspective, is the symbolic story of a shepherd who embarks on a journey to find a treasure revealed to him in a dream. Many events and occurrences happen along the way for the shepherd Santiago, and he encounters various characters who assist him in reaching the treasure and, in a sense, fulfilling his personal dream and legend. It seems that in this book, Coelho has attempted to present a particular form of spirituality to the general public by combining the teachings of various religions. Coelho is well-acquainted with Islam, Islamic Sufism, and its writers and poets, and this familiarity and the incorporation of their

concepts into his own thoughts have made it very difficult to distinguish the genuine from the spurious in the amalgamation of his ideas. On the other side of this research, Shaikh Alauddin Semnani (659-736 AH), one of the prominent Sufi scholars and mystics of the Ilkhanate Mongol era, is examined. His teachings emphasize the importance of self-reflection, mystical experiences, and spiritual growth through meditation, remembrance, and prayer. His works, including his Sufi poems and treatises, have inspired generations of Sufis to seek a deeper connection with the Divine. His Sufism is more focused on the practical aspect, and he believes that the seeker must traverse these stages and levels to attain proximity to the Truth.

Common Sufi Concepts:

Unity of Existence (Wahdat al-Wujud): Both *"The Alchemist"* and Semnani's teachings emphasize the interconnectedness of all things and the presence of a divine spirit in all creation. This concept is expressed in *"The Alchemist"* through the symbol of the "Soul of the World" and in Semnani's teachings through the concept of "Tawhid" (Divine Unity).

Journey: Both works present the journey as a metaphor for spiritual growth and self-discovery. In *"The Alchemist"* Santiago's journey towards the treasure symbolizes his inner journey towards the truth. Semnani also describes the journey in his works as a symbol of the Sufi's spiritual path and progress.

Symbolism: Both Coelho and Semnani use symbols to convey profound spiritual meanings. In *"The Alchemist"* symbols such as the old man, the alchemist, the desert, and the treasure hold deep significance. Semnani also employs symbols like the bird, the cage, the mirror, and the candle to express Sufi concepts.

Treasure: Both works examine the concept of the treasure as a symbol of the realization of dreams and spiritual perfection. In *"The Alchemist"* the treasure represents the ultimate goal of the journey. Semnani also describes the treasure in his works as a symbol of divine knowledge and proximity to God.

World Soul: Both *"The Alchemist"* and Semnani's teachings emphasize the existence of a universal consciousness that connects all beings. This concept is expressed in *"The Alchemist"* through the symbol of the "Soul of the World" and in Semnani's teachings through the concept of "Wahdat al-Shuhud" (Unity of Witnessing).

Differences in Expression and Interpretation:

Origin and Nature: *"The Alchemist"* is a work of fiction with a focus on personal spirituality, while Semnani's teachings are rooted in Islamic Sufism and theology.

Style and Approach: *"The Alchemist"* uses storytelling and allegory to convey its message, while Semnani's teachings are more analytical and based on theoretical frameworks.

Audience and Purpose: *"The Alchemist"* is written for a general audience with the aim of inspiring and motivating, while Semnani's teachings are intended for Sufi seekers and focus on spiritual growth.

Historical Context: *"The Alchemist"* is a contemporary work, while Semnani's teachings date back to the 7th century AH.

Evaluation and Critique:

Despite the apparent similarities, *"The Alchemist"* and Semnani's teachings differ significantly in their objectives, target audiences, and the depth of their spiritual content. Coelho's work can be considered a modern interpretation of Sufi concepts, aimed at presenting personal spirituality and inspiration for a general audience. In contrast, Semnani's teachings offer a more traditional and precise approach to Islamic Sufism, focusing on the spiritual growth and divine knowledge of Sufi seekers.

Bibliography

*Quran.

Ibn Arabi, Muhyiddin (n.d.), *Al-Futūḥāt al-Makkīyah*, Beirut: Dār Sādir.

Arias, Juan (2002), *My Life*, translated by Khojaste Keyhan, 1st edition, Tehran: Morvarid Publications.

Jami, Nur al-Din 'Abd al-Rahman (1978), *Nafahāt al-Uns min Ḥaḍarāt al-Quds*, introduction, edition, and annotations by Mahmud 'Abidi, Tehran: Ettelā'āt Publications.

Jami, Nur al-Din 'Abd al-Rahman (1982), *Naqd al-Nuṣūṣ fī Sharḥ Naqsh al-Fuṣūṣ*, William Chittick (ed.), Tehran: Institute for Research on Wisdom and Philosophy of Iran.

Hafez, Shams al-Din Muhammad (2010), *Dīwān-i Ḥāfiẓ*, introduction and selection by Muhammad Rastgu, Tehran: Ney Publishing.

Haqiqat, 'Abd al-Raḥīm (1994), *Haft Ganj-i Kūmish: Shāmil-i Sharḥ-i Aḥwāl va Afkār va Āthār-i Haft 'Arif va Shā'ir-i Nāmī-yi Irān dar Maḥdūdah-yi Ustān-i Samnān*, 2nd edition, Tehran: Kūmish.

Semnani, Shaikh Alā' al-Dawlah (1983), *Al-'Urwah li-Ahl al-Khalwah wa-l-Jalwah*, Najīb Māyil Haravī (ed.), Tehran: Mawlā.

Semnani, Shaikh Alā' al-Dawlah (1990), *Muṣannafāt-i Fārsī*, Najīb Māyil Haravī (ed.), Tehran: Scientific and Cultural Company.

Shabistari, Mahmud (2007), *Gulshan-i Rāz*, introduction and edition by Kāẓim Muḥammadī, Karaj: Najm-i Kabri Publications.

Sharifi, Ahmad Husayn (2010), *Irfān-i Haqīqī va Irfān-hā-yi Kādhib*, Tehran: Ba-Āmuz.

Sharifi-Dust, Ahmad (2013), *Kāvishī dar Ma'naviyyat-hā-yi Nau-zuhūr; Barrasi-yi Dah Jaryān-i Fā'il dar Irān*, Qom: Daftar-i Nashr-i Ma'ārif.

61 Abstract

- 'Aṭṭār Nīshābūrī, Farīd al-Dīn (1989), *Manṭiq al-Ṭayr*, edited by Ṣādiq Gawharīn, 6th edition, Tehran: Scientific and Cultural Publishing Company.
- Schuon, Frithjof (2002), *The Kernel and the Husk: Essays on Islamic Spirituality*, translated by Minu Hujjat, Tehran: Suhrawardī.
- Fa'ālī, Muhammad Taqī (2010), *Āftāb va Sāyah-hā (Nagrishī bar Junbish-hā-yi Nau-ẓuhūr-i Ma'naviyyat-girā)*, Tehran: 'Ābid.
- Coelho, Paulo (2000), *Confessions of a Pilgrim*, translated by Del-Ārā Qahrāmān, vol. 5, Tehran: Behjat Publications.
- Coelho, Paulo (2003), *The Alchemist*, translated by Ārash Hījāzī, 16th edition, Tehran: Kāravān Publications.
- Coelho, Paulo (2006a), *Like the Flowing River*, translated by Ārash Hījāzī, Tehran: Kāravān.
- Coelho, Paulo (2006b), *Zuhair*, translated by Ārash Hījāzī, 7th edition, Tehran: Kāravān Publications.
- Coelho, Paulo (2007a), *The Fifth Mountain*, translated by Ārash Hījāzī, 6th edition, Tehran: Kāravān Publications.
- Coelho, Paulo (2007b), *Veronika Decides to Die*, translated by Ārash Hījāzī, 19th edition, Tehran: Kāravān Publications.
- Coelho, Paulo (2007c), *Letters from a Pilgrim*, translated by Ārash Hījāzī, 16th edition, Tehran: Kāravān Publications.
- Mahjūb, Farīstah (2010), “Muṭālī'ah-yi Taṭbīqī-yi Dāstān-i Mard va Ganj az Mathnavī bā Kitāb-i Kīmīyāgar-i Pāulū Ku'īlū”, *Paṣūhishnāmāh-yi Zabān va Adab-i Fārsī (Gawhar-i Gūyā)*, vol. 4, no. 4, serial no. 16, Winter 2010, 179-206.
- Mawlawī, Jalāl al-Dīn Muḥammad ibn Muḥammad (1998), *Mathnavī-yi Ma'navī*, 4th edition, Tehran: Paṣūhish Publications.

نقد محتوایی کتاب کیمیاگر براساس آموزه‌های عرفانی شیخ علاءالدوله سمنانی

عظیم حمزئیان*

قاسم رؤفی**

چکیده

کتاب کیمیاگر اثر پائولو کوئلیو داستانی نمادین است که مضامین عرفانی را در قالب یک سفر مطرح می‌کند. این مقاله مفاهیم عرفانی مشترک بین «کیمیاگر» و آموزه‌های عرفانی شیخ علاءالدوله سمنانی، عارف برجسته قرن هفتم و هشتم هجری، را بررسی می‌کند و با هدف شناسایی مفاهیم عرفانی مشترک مانند وحدت وجود، سفر، نمادپردازی، گنج، و... آغاز و سپس نحوه بیان و تفسیر این مفاهیم در هر دو اثر را به صورت تطبیقی تحلیل می‌کند. در نهایت، جنبه‌های عرفانی «کیمیاگر» را در ترازوی آموزه‌های عرفانی سمنانی مقایسه، ارزیابی، و نقد می‌کند. این نقد محتوایی با روش توصیفی-تحلیلی و به شیوه تطبیقی و براساس مطالعات کتابخانه‌ای صورت گرفته است. اگرچه منشأ و مبدأ، سبک و شیوه، هدف و مخاطب این بررسی با یکدیگر متفاوت است، یافته‌های این پژوهش حکایت از آن دارد که کوئلیو در عناصر مورد اشاره در بالا اشتراک لفظی با آموزه‌های عرفانی شیخ سمنانی دارد، ولی در غایت و هدف کاملاً در تضاد و تقابل هم هستند. کوئلیو با اقتباس از آموزه‌های عرفانی و تلفیق آن با اندیشه خود و با هدف ارائه تفسیری جدید از زندگی به دنبال ترویج نوعی معنویت مدرن یا معنویت ممزوج برای پرکردن خلأهای بشر معاصر است.

کلیدواژه‌ها: معنویت‌های نوظهور، عرفان اسلامی، نمادپردازی، سفر، روح جهان.

* دانشیار گروه ادیان و عرفان، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه سمنان، سمنان، ایران (نویسنده مسئول)،
ahamzeian@semnan.ac.ir

** دانشجوی دکتری تصوف و عرفان اسلامی، دانشگاه سمنان، ایران، ghasem.raufi@semnan.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۹/۲۶، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۲/۰۳

۱. مقدمه

مقایسه عرفان‌های نوظهور با عرفان اسلامی به‌عنوان یکی از سنت‌های کهن و تأثیرگذار رویکردی علمی و آکادمیک است که به شناخت عمیق‌تر ریشه‌ها، ویژگی‌ها، و اعتبار این جریان‌های معنوی جدید کمک می‌کند. این مقایسه امکان درک بهتر ریشه‌ها و منابع فکری عرفان‌های نوظهور را فراهم می‌آورد. بسیاری از این جریان‌های معنوی معاصر متأثر از سنت‌های عرفانی کهن از جمله عرفان اسلامی هستند. بررسی این ارتباطات می‌تواند به شناخت عمیق‌تر منشأ و مبانی این عرفان‌های نوین کمک کند. همچنین، این مقایسه به درک تفاوت‌ها و ویژگی‌های منحصربه‌فرد هر سنت عرفانی منجر می‌شود. شناخت این تمایزات به ارزیابی دقیق‌تر و نقدانه‌تر هر جریان معنوی کمک خواهد کرد. درواقع، این رویکرد تطبیقی امکان ارزیابی میزان اصالت و اعتبار عرفان‌های نوظهور را فراهم می‌کند. مقایسه با سنت‌های کهن‌تر عرفانی به‌عنوان معیاری برای سنجش غنای محتوایی و ژرفای معنوی این جریان‌های جدید به‌کار می‌آید.

بررسی تطبیقی «کیمیاگر» با آموزه‌های عرفانی شیخ علاءالدوله سمنانی نیز رویکردی علمی و آکادمیک به‌نظر می‌رسد. این بررسی به‌دلیل تشابهات محتوایی، ضرورت تحلیل تطبیقی، اهمیت آموزه‌های سمنانی، و امکان تبیین تفاوت‌ها و ارائه نقد محتوایی قابل‌توجه است. کتاب کیمیاگر اثر پائولو کوئلیو از مفاهیم عرفانی مشترکی با آموزه‌های شیخ علاءالدین سمنانی، عارف برجسته قرن هفتم و هشتم هجری، بهره می‌برد. این تشابه در مفاهیمی چون وحدت وجود، سفر معنوی، نمادپردازی، و مفهوم گنج مشاهده می‌شود. با توجه به این تشابهات، انجام یک تحلیل تطبیقی میان این دو اثر می‌تواند به درک عمیق‌تر و جامع‌تری از مفاهیم عرفانی مشترک آن‌ها منجر شود و زمینه‌ساز شناخت بهتر ریشه‌های فکری و معنوی کتاب کیمیاگر باشد.

ازسویی دیگر، شیخ علاءالدین سمنانی یکی از عارفان برجسته و تأثیرگذار در سنت عرفان اسلامی است. آموزه‌های او در حوزه‌های مختلف عرفانی از جمله مفهوم وحدت وجود، سلوک معنوی، و نمادپردازی از اهمیت و جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. بررسی تطبیقی این آموزه‌ها با اثر کیمیاگر می‌تواند به غنای محتوایی و تحلیلی این اثر معاصر کمک کند. همچنین، علاوه بر شناسایی مشترکات، بررسی تطبیقی این دو اثر امکان تبیین تفاوت‌های آن‌ها را نیز فراهم می‌سازد. این تفاوت‌ها در زمینه‌های مختلف از جمله منشأ و ماهیت، سبک و رویکرد، مخاطب و هدف، و زمینه تاریخی قابل‌بررسی است. این امر به درک عمیق‌تر از ویژگی‌های هر اثر کمک می‌کند. درمجموع، مقایسه و تحلیل تطبیقی کیمیاگر با آموزه‌های سمنانی می‌تواند به غنای

تحلیلی و نقادی این اثر معاصر بینجامد و به شناخت بهتر ابعاد مختلف کتاب *کیمیای گر* و ارزیابی محتوایی و معنوی آن کمک کند.

پائولو کوئلیو، نویسنده پرکار و تأثیرگذار زمان ما، از دیدگاه برخی توانسته خود را به‌عنوان جریان معنوی نوظهوری به عموم بشناساند. وی در سال ۱۹۴۷ م در شهر ریودوژانیروی برزیل متولد و دوران کودکی، نوجوانی، و جوانی پرفرازووفروودی را پشت‌سر گذاشت. ازجمله آن‌که مدتی به مواد مخدر و هم‌جنس‌بازی روی آورد (کوئلیو ۱۳۷۹: ۱۲۱، ۱۴۱)، سه مرتبه در بیمارستان روانی بستری شد (همان: ۵۴، ۵۷)، و سه بار به زندان افتاد (همان: ۶۴-۶۵)، اما هنوز علاقه شدیدی به نوشتن و نگارش داشت. ده‌ها کتابش در صدها کشور جهان به بیش از شصت زبان زنده دنیا ترجمه شده است، به‌طوری‌که نشریه فرانسوی *لیبر* در سال ۱۹۹۹ وی را دومین نویسنده پرفروش جهان در سال ۱۹۹۸ معرفی می‌کند (فعالی ۱۳۸۹: ۲۶۵). می‌توان گفت تشنگی معنوی انسان مدرن، استفاده از واژگان معنوی، و شخصیت فراملیتی خود کوئلیو بخشی از این عواملی هستند که موجب اقبال به کتاب‌های او شدند.

کتاب *کیمیای گر* دومین و یکی از زیباترین آثار پائولو کوئلیو از جنبه داستان‌نویسی است که بعد از چاپ کتاب *بریا* سبب اقبال عموم به این اثر شد و رکورد فروش در برزیل را می‌شکست و کمپانی فیلم‌سازی وارنر امتیاز تهیه این فیلم را به‌دست می‌آورد (کوئلیو ۱۳۸۵ الف: ۱۶). این کتاب توسط دانشگاه شیکاگو و در برخی مدارس کشورهای فرانسه، آرژانتین، اسپانیا، برزیل، ایتالیا، و... به عنوان کتاب درسی معرفی و تدریس می‌شود (کوئلیو ۱۳۸۶ ب: ۳۳). کتاب *کیمیای گر* یک کتاب نمادین و سرگذشت چوپانی است که با دیدن یک خواب و تکرار مجدد آن و به‌تبعش تعبیر آن خواب سفری را آغاز می‌کند که هدفش دستیابی به گنجی است که در خواب برای وی آشکار شده بود. حوادث و اتفاقات زیادی در این مسیر برای سانتیاگوی چوپان رخ می‌دهد و افراد متعددی با تیپ‌های شخصیتی متنوعی در مسیرش قرار می‌گیرند که او را برای رسیدن به گنج و به‌نوعی تحقق آرزو و افسانه شخصی‌اش یاری می‌کنند. چنین به‌نظر می‌رسد که وی در این کتاب سعی کرده با ترکیب آموزه‌های متنوع ادیان مختلف، طریقه و گرایش خاصی از معنویت را به عموم مردم ارائه دهد. او مسیحیت، اسلام، و آموزه‌های خرافی درباره جادو و سحر را باهم ترکیب می‌کند تا به تحقق افسانه شخصی برسد. برخی از پژوهش‌گران غربی معتقدند که کتاب *کیمیای گر* نماینده نمادین سه‌گانه انسان، جهان، و خداست و رابطه‌ای که بین آن‌ها وجود دارد از طریق سفر قهرمان داستان، سانتیاگو، در جست‌وجوی گنج آرام‌آرام فاش می‌شود. جست‌وجوی او از سطح مادی شروع می‌شود و به

عالم روحانی وارد می‌شود و در مرحله خودشناسی پایان می‌یابد. از طریق خودشناسی، قهرمان سانتیاگو به حالت آگاهی خالص می‌رسد که در آن این سه‌گانه به‌عنوان یک کل جداناپذیر درک می‌شود (Muraleedharan 2011: 1-6).

تفکر جادویی از موضوعات کلیدی آثار کوئلیو و نقش مهمی در آثار خلاقانه و زندگی وی داشته است. تجزیه و تحلیل زندگی و آثار کوئلیو نشان می‌دهد که تفکر جادویی می‌تواند به‌طور خلاقانه مورد استفاده قرار گیرد و در زندگی فرد ادغام شود و هم‌زمان زمینه مناسبی برای تولید خلاق فراهم کند. کوئلیو نمونه بسیار خوبی از کسی است که تفکر جادویی را در تجربه دنیای واقعی ادغام می‌کند و از آن به‌طور فعال برای پیش‌برد هدف خود استفاده می‌کند. او حتی موفقیت خود را به باور، اعمال، و مناسک جادویی خود نسبت می‌دهد. پائولو کوئلیو با درهم‌آمیختن دین و تفکر جادویی معنای عمیقی را ارائه کرد که رشد شخصی او را هدایت کرد (Mayer and Maree 2018: 16).

کوئلیو با اسلام، عرفان اسلامی، و نویسندگان و شعرای آن آشنایی خوبی دارد و همین آشنایی و ورود مفاهیم آن به اندیشه‌های خودش تشخیص امور سره از ناسره را در التقاط افکار او بسیار دشوار کرده است. شخصیت اصلی داستان یک مسیحی است که در محیطی اسلامی وقایعی برایش رخ می‌دهد. نتیجه‌گیری حاصله از این داستان تلفیقی از این دو دین به‌نوعی ارائه نگرشی نو با استفاده از آموزه‌های این دو مکتب است که تعارضاتی در ظاهر و باطن با این ادیان دارد.

برخی بر این عقیده‌اند که کتاب کیمیاگر از نظر قالب و محتوا شباهت‌هایی با حکایت‌های هزار و یک شب (حکایت شب ۳۴۹)، عجایب‌نامه (تألیف محمد بن محمود همدانی در نیمه دوم قرن ششم است)، و مثنوی معنوی (دفتر ششم) دارد. البته کوئلیو در سفرش به ایران به این موضوع اعتراف می‌کند که کیمیاگر را براساس داستانی از مولوی نوشته است (کوئلیو ۱۳۸۶ ج: ۱۱)، ولی در جایی دیگر ایده کتاب کیمیاگر را از هزار و یک شب می‌داند (کوئلیو ۱۳۸۵ ب: ۴۷).

البته می‌توان تأثیرپذیری از مولوی را حتی در نام‌گذاری کتاب کیمیاگر به‌دلیل بیت زیر بیش‌تر محتمل دانست:

کیمیای نوکننده دردهاست کو مولوی آن طرف که درد خاست

(مولوی ۱۳۷۷: ۱۱۰۸)

نقد محتوایی کتاب کیمیاگر براساس آموزه‌های ... (عظیم حمزئیان و قاسم رؤفی) ۶۷

در توضیح و مستند این گفته می‌توان به دفتر ششم مثنوی و در شروع داستانی با عنوان «بود یک میراثی مال و عقار ...» (همان: ۱۱۰۷) و عناصر مشترک دیگری نیز هم‌چون خواب و رؤیا و طلب گنج، که در مثنوی آمده است، اشاره کرد.

در سوی دیگر این پژوهش، شیخ علاءالدوله سمنانی (۶۵۹-۷۳۶ ق)، یکی از عارفان و علمای برجسته دوره ایلخانان مغول، است. آموزه‌های او بر اهمیت تأمل در خود، تجارب عرفانی، و رشد معنوی از طریق مراقبه، ذکر، و دعا تأکید دارد. آثار او، ازجمله اشعار و رساله‌های عرفانی‌اش، نسل‌های متعارف صوفی را برانگیخت تا به دنبال پیوند عمیق‌تر با خدا باشند. عرفان وی بیش‌تر بر جنبه عملی تأکید دارد و معتقد است سالک برای رسیدن به هدف غایی خود این مراحل و مراتب را پشت‌سر بگذارد تا به قرب حق نائل شود. کتاب کیمیاگر، نوشته پائولو کوئلیو، با شیوه رمزآلود، درپی بیان راه‌های رسیدن به معنویت و تحول درونی انسان است و علاءالدوله سمنانی با تمرکز بر رهایی از بندگی مادی و پیوستن به حقیقت مطلق راه‌های دیگری را برای تحول روحی و ارتقای انسان ارائه داده است. در این پژوهش برآنیم که موارد اشتراک و افتراق بین آموزه‌های عرفانی شیخ علاءالدوله سمنانی و کتاب کیمیاگر را برشمردیم و بر همین اساس، صحت آموزه‌های کوئلیو را بسنجیم.

۲. پیشینه پژوهش

در حوزه موضوعی این پژوهش، مقاله «نقدی بر کتاب کیمیاگر»، توسط حسین حاجی‌زاده در فصل‌نامه ادبیات فارسی، به بیان اقتباسات کوئلیو از مثنوی معنوی و بیان اشتراکات معنایی با سایر شعرای ایرانی و مضامین مورد استفاده آن‌ها پرداخته است. مقاله «زبان نشانه‌ها (بررسی انگاره‌های نمادین رمان کیمیاگر و مقایسه با نمونه‌های عرفان و تصوف اسلامی)» توسط حافظ حاتمی و محمدرضا نصر اصفهانی انجام شده که نویسندگان صرفاً به بیان عناصر رمزی این کتاب و تأثیرپذیری نویسنده از نمادهای تصوف و عرفان اسلامی اشاره کرده‌اند و این کتاب را هم‌چون یک فرهنگ قلمداد کرده‌اند. هم‌چنین، پایان‌نامه‌های بررسی درون‌مایه معنوی آثار پائولو کوئلیو توسط زهرا خالقیار، زندگی‌نامه، آثار، و تحلیل اندیشه‌های پائولو کوئلیو توسط سیدمحمد موسویان، و نقد عرفان پائولو کوئلیو بر مبنای عرفان اسلامی نیز ازجمله آثاری است که نزدیک به موضوع این پژوهش است. تاکنون پژوهش مستقلی در باب بررسی و مقایسه محتوای کتاب کیمیاگر با آموزه‌های عرفانی شیخ علاءالدوله صورت پذیرفته و مباحث تحلیلی حاضر می‌تواند به شناخت بهتر محتوا و نگاه فلسفی به این نویسنده کمک کند.

۳. بحث

زندگی عموم عرفا به‌نوعی به دو قسمت تاریک و روشن تقسیم می‌شود که به‌واسطه الهام غیبی از قسمت تاریک عبور می‌کنند و وارد بخش روشن زندگی می‌شوند. کوئلیو ازجمله افرادی است که اگرچه خود را عارف نمی‌داند، این تحول روحی و معنوی برایش رخ داده است. هنر کوئلیو در آن است که توانسته از قالب رمان فرضیه خود را تبدیل به یک مسئله، نظریه، و حتی ایدئولوژی کند، بدون آن‌که نیازمند مقدمات منطقی و استدلال‌های عقلی باشد. وی در سایر آثار خود از تجربیات شخصی خود به‌عنوان «طرح معنوی» نام می‌برد (شریفی‌دوست ۱۳۹۲: ۱۵۰). آبخورهای فکری متنوع و متعدد پائولو کوئلیو و استفاده متناوب از این منابع فکری در آثارش از شگردهای نویسندگی وی است. برای نمونه، در اندیشه تائویسم، سحر و جادو، اوهام و طلسمات، کیمیاگری، میل به جاودانگی، و طبیعت‌گرایی جایگاه محوری دارند که در کتاب کیمیاگر شاهد آن هستیم: «یازده سال از زندگی‌ام را صرف مطالعه کیمیاگری کردم...» (کوئلیو ۱۳۸۲: ۹).

دست‌مایه‌های اولیه عرفان و معنویت موردنظر او ممزوجی است؛ از عرفان مسیحیت که دین اوست و عرفان ساحری به‌صورت کارلوس کاستاندا هم‌راه با افکار مارکس. البته بدون تردید پائولو تحت‌تأثیر افراد مختلف دیگری هم است و از نگرش‌های متنوعی الهام پذیرفته است، کسانی نظیر خورخه لویس بورخس، هنری ویلر، ژورژه آمادو، خیام، مولوی، یونگ، و پولس قدیس (محبوب ۱۳۸۹: ۱۸۵). درواقع، رمان کیمیاگر حاصل قرارگیری تکه‌های مختلف یک جورچین است.

در سمت دیگر این پژوهش، شیخ ابوالکرام رکن‌الدین علاءالدوله احمد بن محمد بن احمد بیابانکی سمنانی، یکی از چهره‌های درخشان عرفان اسلامی-ایرانی، است. این عارف دانشمند در ذی‌الحجه ۶۵۹ ق در قریه بیابانک سمنان متولد (حقیقت ۱۳۷۳: ۲۴۹) و در سال ۷۳۶ ق در خانقاه خود در صوفی‌آباد سمنان وفات یافت. وی یکی از عارفان کثیرالتألیف در حوزه‌های شعر، تفسیر، کلام، فقه، و... است و شاید بزرگ‌ترین منازع ابن‌عربی در مسئله وحدت وجود و مدافع وحدت شهود است. وی نه‌تنها به‌عنوان یک عارف و متکلم، بلکه به‌عنوان یک رهبر معنوی و معرف دینی نقش بارزی در تاریخ عرفان اسلامی ایفا کرده است.

۴. مضامین مشترک و متفاوت کیمیاگر و عرفان شیخ سمنانی

تفاوت‌های اصلی بین کیمیاگر و آموزه‌های عرفانی شیخ علاءالدوله سمنانی عبارت‌اند از:

نقد محتوایی کتاب کیمیاگر براساس آموزه‌های ... (عظیم حمزئیان و قاسم رؤفی) ۶۹

- منشأ و ماهیت: کتاب کیمیاگر از زاویه ادبی و رمان‌نویسی به مفاهیم معنوی و روحانی با تکیه بر تجربیات شخصی و شهودی می‌پردازد و جنبه‌های دینی آن کم‌تر برجسته است، درحالی‌که آموزه‌های عرفانی شیخ علاءالدوله سمنانی از مبانی عرفان اسلامی و اندیشه‌های اسلامی نشئت گرفته است.
- سبک و شیوه: کیمیاگر اغلب به صورت داستانی و رمان‌نویسی است و از مثال‌ها و نمادها برای انتقال مفاهیم استفاده می‌کند، درحالی‌که آموزه‌های عرفانی شیخ علاءالدوله اغلب به صورت تحلیلی ارائه می‌شود و براساس نظریه‌های عرفانی توضیح داده می‌شود.
- هدف، مخاطب، و مسیر: کتاب کیمیاگر در عمده موارد به عنوان یک رمان زندگی‌نامه‌ای برای عموم مخاطبان نوشته شده است و بیش‌تر به جذب و تحریک عقاید مخاطبان می‌پردازد، درحالی‌که آموزه‌های عرفانی شیخ علاءالدوله سمنانی به عنوان اندیشه‌های عرفانی برای عارفان و سالکان عرفانی تهیه شده است. هدف در کتاب کیمیاگر بیش‌تر بر کشف خود و رسیدن به کمال شخصی است که با دنبال کردن ندای قلب و پیروی از سرنوشت فردی محقق می‌شود. هدف در نزد شیخ سمنانی رسیدن به معرفت الهی و قرب به خداوند است که از مسیر عرفانی مبتنی بر ریاضت، ذکر، و مراقبه قابل وصول است.
- زمینه تاریخی: کتاب کیمیاگر در دوران معاصر و آرای عرفانی علاءالدوله سمنانی در قرن هفتم هجری قمری نوشته شده است.

۱.۴ وجوه اشتراک ظاهری و محتوایی

۱.۱.۴ روح جهان و اندیشه وحدت وجود

از اصطلاحات پرکاربرد در متن کتاب کیمیاگر «روح جهان»، «زبان کیهان»، و «افسانه شخصی» است که ارتباط طولی با یکدیگر دارند و به نوعی لازم و ملزوم یکدیگرند. در تعریف هریک از موارد بالا باید عنوان کرد که «منظور از افسانه شخصی آن چیزی است که همواره آرزوی انجام دادن آن داریم و هر آدمی از آغاز جوانی می‌داند که افسانه شخصی‌اش چیست و در این مسیر نیروهای ویران‌گر چگونگی تحقق بخشیدن افسانه شخصی را به انسان‌ها می‌آموزند» (کوئلیو ۱۳۸۲: ۳۹). اصطلاح «افسانه شخصی» ۴۴ مرتبه در متن کتاب کیمیاگر تکرار شده است. تحقق افسانه شخصی به یکباره نیست و مراحل مختلفی دارد که باید طی شود.

از لوازم تحقق این آموزه پیروی از نشانه‌هاست. از نظر کوئلیو، جهان روحی دارد و هر کسی که این روح را درک کند زبان همه موجودات را می‌فهمد و برای رسیدن به آن‌جا باید از نشانه‌ها پیروی کرد (همان: ۴۶، ۹۸). باید به نشانه‌ها احترام گذاشت و پیروی کردن از آن‌ها را آموخت (همان: ۵۷). وی معتقد است که در راه درک نشانه‌ها نباید عجله و اضطراب داشت (همان: ۶۰). انسان باید در طلب و تحقق افسانه شخصی‌اش تا پایان برود (همان: ۴۸). به عبارت دیگر، از نظر کوئلیو، تحقق افسانه شخصی یگانه مأموریت آدمیان بر روی زمین است (همان: ۳۹). موضوع «نشانه‌ها»، که سیطره آن در کتاب کیمیاگر گسترده است، از مواردی است که می‌توان ادعا کرد کوئلیو آن را از عرفان کاستاندا وام گرفته است.

می‌توان افسانه شخصی را با طلب عرفانی مشترک دانست، اما این اشتراک فراتر از لفظ نیست، زیرا مقصد هریک از این دو طلب متفاوت از یک‌دیگر است. در طلب عرفانی، هدف و مقصد خداست. مفهوم افسانه شخصی در آثار پائولو مبهم باقی می‌ماند، زیرا معیار و ملاک واحدی برای تفسیر و درک افسانه شخصی را به دست نمی‌دهد. درواقع، منبع و منشأ افسانه شخصی و چگونگی ارتباط و نسبت آن با ذهن و قلب انسان مشخص نیست. تنوع برداشت‌ها از مفهوم افسانه شخصی این نکته را به ذهن انسان متبادر می‌کند که آرزوها و امیال انسانی در مراحل مختلف زندگی نوعی افسانه شخصی هستند. علاوه بر این موارد، این سؤال به ذهن خواهد رسید که جایگاه خدا در پیروی از افسانه شخصی چیست و پارادوکس بین نگاه اومانستی کوئلیو و خدامحوری ادیان توحیدی چگونه قابل حل است؟

«روح جهان» نیز بدین معنی است که وقتی کسی چیزی را از اعماق قلب طلب کند، این خواسته در روح جهان متولد و در سراسر کیهان هم‌دست می‌شود تا بتوان آن آرزو را تحقق بخشید» (همان: ۴۰، ۵۷). کوئلیو معتقد است باید در روح جهان غوطه‌ور شد. درواقع، روح جهان همواره نیروی مثبتی است که همه چیز را به حرکت درمی‌آورد (همان: ۹۳). هرکسی که این روح را درک کند زبان همه موجودات را می‌فهمد (همان: ۹۸). نکته دیگر درباره روح جهان آن است که همواره پیش از تحقق یافتن یک رؤیا، روح جهان تصمیم می‌گیرد تمام آن‌چه را در طول طی طریق آموخته شده است بیازماید (همان: ۱۴۴). از نظر کوئلیو، روح جهان بخشی از روح خداوند است و روح خداوند روح خود فرد است (همان: ۱۶۳). این نگاه به عقیده همه‌خدایی یا پانتئیسم منجر می‌شود و درواقع، این نگرش نگاه مفهومی و ذهنی به خدا دارد. در نقد این نظریه باید گفت: چیستی، مأموریت، و نسبت آن با روح افراد و ابنای بشر مشخص نیست. با استناد به اقوال کوئلیو درباره روح جهان این معنی به ذهن متبادر می‌شود که

نقد محتوایی کتاب کیمیاگر براساس آموزه‌های ... (عظیم حمزئیان و قاسم رؤفی) ۷۱

هرآنچه انسان در طلب و آرزوی آن باشد روح جهان وظیفه برآوردن آن را دارد. به عبارت دیگر، روح جهان در خدمت انسان است.

شیخ علاءالدوله سمنانی ضمن مخالفت با نظریه وحدت وجود قائل به وحدت شهود بود. وحدت شهود، درمقابل وحدت وجود، بر جنبه ذهنی و انفسی تجربه عرفانی تأکید دارد. در وحدت شهود، عارف در تجربه عرفانی خود همه چیز را یکی می‌بیند. سمنانی معتقد بود که عارفان هنگام تجربه عرفانی به دلیل شدت عشق و جذبه الهی همه چیز را یکی می‌بینند و از تجربه خود به عنوان وحدت وجود یاد می‌کنند، درحالی که چیزی جز وحدت شهود نبوده است. این معنای موردنظر سمنانی در دیوان اشعارش بسیار دیده می‌شود. او در یکی از اشعار خود می‌گوید:

غیرحق هرچه کسی بیند مشرک است آن که او حق نتواند که بیند کور است

(سمنانی ۱۳۶۴: ۱۷)

۲.۱.۴ زبان جهان

در ادامه بحث «روح جهان» مبحث «زبان جهان» به عنوان لوازم روح جهان مطرح می‌شود. از نظر کوئلیو، در جهان زبانی هست که همگان می‌فهمند (کوئلیو ۱۳۸۲: ۷۷) و این زبان جهان و کیهان فراتر از واژه‌هاست (همان: ۶۰). کیهان با زبانی خلق شده که همه موجودات می‌فهمند (همان: ۸۵). کوئلیو این زبان کیهانی را «زبان عشق» می‌داند (همان: ۱۰۶). عشق هیچ‌گاه انسانی را از دنبال کردن افسانه شخصی‌اش باز نمی‌دارد که اگر چنین شود، به خاطر آن است که آن عشق راستین نبوده است. درواقع، این عشق به زبان جهانی سخن می‌گوید (همان: ۱۳۳)، برای کسانی که جویای زبان جهانی هستند شجاعت مهم‌ترین موهبت است (همان: ۱۲۳). عشق مورد اشاره خالق کیمیاگر با آنچه در عرفان اسلامی آمده بسیار نزدیک است. از نظر عرفا، همه کائنات در جست‌وجوی کمال هستند و آنچه آن‌ها را به کمال رسانده و از سکون و جمود خارج می‌کند عشق است.

به طور خلاصه می‌توان گفت از نظر کوئلیو، روح جهان به عنوان نیرویی قدرت‌مند بر تمام موجودات و پدیده‌های جهان حاکم است. این روح هوش‌مند و آگاه، قدرت‌مند، عادل و مهربان، و محیط بر همه چیز است. انسان‌ها می‌توانند از طریق عشق، ایمان، و دعا با روح جهان ارتباط برقرار کنند. هنگامی که انسان با روح جهان ارتباط برقرار می‌کند، می‌تواند از قدرت و حکمت آن بهره‌مند شود. این نیروی الهی می‌تواند به انسان در مواردی هم‌چون یافتن هدف زندگی، غلبه بر چالش‌ها، و رسیدن به خوش‌بختی کمک کند.

کوئلیو در کتاب کیمیاگر بیان می‌کند که «همه‌چیز تنها یک چیز است» (همان: ۴۰) یا به عبارت دیگر ما همه توسط یک دست خلق شده‌ایم و یک روح داریم (همان: ۱۵۸). می‌توان مابازای این موضوع را اندیشه وحدت وجود در مراتب مختلف در نظر بگیریم؛ گرچه این اندیشه تاحدودی صحیح به نظر می‌رسد، نقدی که به آن وارد می‌شود آن است که خدا در اندیشه کوئلیو از جنس خدای مشخص نیست، بلکه یک روح کلی است و هرکسی که به دنبال این معنویت است معتقد است جهان مقهور یک معنویت است که هیچ تصویری ندارد. درواقع، خدای غیرمتشخص دارای صفاتی هم‌چون خلوص، صفا، شفافیت، بی‌رنگی، بساطت، قدرت‌مندی، ایجاد حیرت، ایجاد خضوع و خشوع در افراد، و معرفت‌بخشی به افراد است. این خدا کتاب خاصی ندارد، معجزه خاصی به دست پیامبری ندارد. از منظر ایشان، بهشت و جهنمی نیز وجود ندارد. کوئلیو اعتقادی به نبوت و پیامبری ندارد و معتقد است خود انسان آنچه را لازم باشد می‌تواند کشف کند و هرکسی از اسرار خود آگاه است و اعتقادی به اسراری فراتر از ذهن انسان ندارد که نیازمند به استادی باشد که بخواهد آن را آموزش بدهد.

چنین به نظر می‌رسد که اندیشه روح جهان نوعی پانتئیسم است که با آموزه‌های دینی و عرفانی شیخ علاءالدوله سمنانی تناقض دارد. در پانتئیسم، همه موجودات در یک درجه‌اند و فرد متعالی در میان آن‌ها نیست، ولی در وحدت وجود یک فرد متعالی میان موجودات هست که آن خداست. یکی از علل اشتباه شیخ علاءالدوله سمنانی در عصر خود و پس از آن مخالفت با عقیده وحدت وجود ابن عربی است و به همین دلیل نیز ابن عربی را متهم به اباحه‌گری کرد (سمنانی ۱۳۶۲: ۲۷۷).

۳.۱.۴ نمادگرایی

نمادپردازی به منظور بیان مفاهیم عمیق و پیچیده به زبانی ساده و قابل فهم به کار می‌رود. در کتاب کیمیاگر و آموزه‌های عرفانی شیخ علاءالدوله سمنانی، از نمادها به طور گسترده استفاده شده است. نمادپردازی ارائه شده در کتاب کیمیاگر و آموزه‌های عرفانی علاءالدوله سمنانی نقشی کلیدی در بیان مفاهیم عمیق و عرفانی دارد. هر دو اثر از نمادها برای هدایت انسان در مسیر جست‌وجوی حقیقت و معنای زندگی استفاده می‌کنند.

«سانتیاگو»، شخصیت اصلی کتاب، نماد سالکی است که سلوک خود را با گذشتن از مادیات و تعلقات آغاز می‌کند و در پی رسیدن به افسانه شخصی خویش است. وی پیشه چوپانی دارد و این موضوع با سرگذشت پیامبران الهی به نوعی مشترک است و بسیاری از ایشان

از شبانی به پیامبری رسیده‌اند. وی از مرحله طلب آغاز می‌کند و با اراده استوار در مسیر خود حرکت می‌کند.

«گوسفندان سانتیاگو» هم در ورای وجود ظاهری خود نماینده دو موضوع هستند. اینان هم می‌توانند به عنوان نماد مادیات و تعلقات دنیوی در نظر گرفته شوند که برای رسیدن به هدف والاتر باید از آن عبور کرد و هم چنین می‌توانند نماد افرادی باشند که سرسپرده سرنوشت خویش هستند و این هم زندگی دنیوی و بدون هدف را می‌گذرانند. هم چنین، می‌توان ایشان را نمادی از پیروان و کسانی دانست که به دنبال رهبری هستند.

«دختر بازرگان» نیز نماد عشق مادی است که هیچ ارتباط و تناسبی با هدف و عشق والای سانتیاگو ندارد و می‌توان آن را در زمره تعلقات دنیوی و مادی نیز در نظر گرفت. «مرد ذرت فروش» نیز نماد افرادی است که به دنبال تحقق افسانه شخصی خودش نیست و غرق در زندگی مادی خود است. «ملک صدق» نماد یک مرشد و خضر روحانی است که راه‌ورسم منزل‌ها را به سانتیاگو نشان می‌دهد و نشانه‌ها و معانی راه سلوک را برای سالک نشان می‌دهد. شخصیت «کیمیاگر» نمادی از راه‌نمای معنوی است که به دنبال حقیقت و معنای زندگی است.

«بلورفروش» نیز نماد افراد ظاهرگراست که هدفش رفتن به مکه است و هدف والاتری ندارد و در صورت نیل به این هدف، دیگر امید و آرزویی ندارد. درواقع، شخصیت مرد تاجر بلورفروش به گونه‌ای است که آرزومندی را بر خود آرزو ترجیح می‌دهد. «مرد انگلیسی» نشان و نماد تقلید کورکورانه است و در راه رسیدن به هدف خودش، تقلید و تعصب کورکورانه را انتخاب کرده است. می‌توان مرد انگلیسی را نماینده طالبان علم حصولی دانست. «فاطمه» نیز نماد عشق والای زمینی است و ارتباط نزدیکی با عشق موردنظر عرفای اسلامی هم چون ابن عربی دارد؛ جایی که عشق زمینی را تجلی عشق خداوند می‌دانند. صحرا نیز نمادی از دنیای مادی و چالش‌های پیش‌روی انسان در مسیر جست‌وجوی حقیقت است. اهرام نیز نمادی از کمال و هدف نهایی انسان در سیر و سلوک عرفانی هستند.

شاید بهترین اثری که در حوزه نمادگرایی توسط شیخ علاءالدوله سمنانی نگاشته شده است رساله شطرنجیه است که در آن هریک از مهره‌های شطرنج نمادی از سیر و سلوک عرفانی را نمایان می‌کنند (سمنانی ۱۳۶۹: ۳۲۳-۳۳۱). علاءالدوله سمنانی در این رساله خود اشکال شطرنج را شخصیت‌بخشی کرده و از هریک از آن‌ها خواسته اسرار درون خود را بیان و به او نصیحت کنند. او به ترتیب به سراغ پیاده، وزیر، فیل، اسب، قلعه، و شاه رفته و از آن‌ها اسرار خود را آموخته است. این رساله به توضیح مفاهیم تصوف در فهم سلوک کمک می‌کند.

باتوجه به معنایی که علاءالدوله سمنانی به هر مهره شطرنج داده است، می‌توان گفت که هر کدام نمایان‌کننده یک مقام است: پیاده - مبارزه، وزیر - عزلت / تجرید و به‌واسطه این ویژگی دوستی (حلت)، فیل - زهد، اسب - فطوت، قلعه - استقامت، و شاه - احتیاط (همان).

کوئلیو و سمنانی هر دو از نمادها برای بیان مفاهیم عمیق عرفانی و هدایت انسان در مسیر جست‌وجوی حقیقت استفاده می‌کنند با این تفاوت که نمادهای کتاب کیمیای بیشتر ملموس و عینی هستند، درحالی‌که نمادهای آموزه‌های عرفانی علاءالدوله سمنانی بیشتر انتزاعی و ذهنی‌اند. هم‌چنین، تفسیر نمادهای کتاب کیمیایگر تاحدودی ساده‌تر است، درحالی‌که تفسیر نمادهای عرفانی علاءالدوله سمنانی به دانش و فهم عمیق‌تری از عرفان اسلامی نیاز دارد.

۴.۱.۴ سفر

شخصیت اصلی این داستان، سانتیاگوی چوپان، به‌دنبال گنج سفری را تا مصر می‌رود. سفر سانتیاگو به مصر نقطه عطفی در زندگی اوست و او در این سفر به بلوغ و پختگی می‌رسد و به هدف و معنای زندگی خود پی می‌برد. کوئلیو در کتاب کیمیایگر معتقد است که «سفرکردن در جهان یک نوع شادی است (کوئلیو ۱۳۸۲: ۲۳) و انسان در سفر دوستان تازه‌ای می‌یابد و مجبور نیست که هر روز کنارشان بماند» (همان: ۳۳). سفر بزرگ‌ترین دلیل زندگی و رؤیای بزرگ زندگی سانتیاگوی چوپان بود (همان: ۲۵، ۲۷). داستان کیمیایگر با سفر آغاز می‌شود و در سفر جریان دارد و در سفر پایان می‌یابد. وجه شاخص سفر موردنظر در کیمیایگر رسیدن به گنج و هدف مادی و این جهانی است و اشاره‌های نویسنده به سفر و اهمیت آن ناظر به جنبه زندگی دنیایی است و نمی‌توان معانی عرفانی بدیعی را از آن استخراج کرد.

علاءالدوله سمنانی به اهمیت سفر برای رسیدن به قرب حق اشاره کرده است. شیخ سمنانی به سفر درونی تأکید دارد و اهمیت چندانی به سفر ظاهری نمی‌دهد. البته باید این نکته را متذکر شد که شیخ سمنانی خود بارها رنج سفر را بر خود هموار کرد تا به زیارت خانه خدا و یا دیدار مراد خود برسد. شیخ علاءالدوله در کتاب *تبيين المقامات* به هزار مقام عرفانی اشاره می‌کند که سالک باید در سلوک و سفر خود از این مراتب عبور کند تا به سرمنزل مقصود برسد. وی در رساله *مالا بد منه فی الدین* درباره سفر حج می‌گوید: «اما حج حقیقی آن است که به نیت طواف کعبه دل قدم از خانه دنیا بیرون نهد و خانگیان نفس و هوی را وداع کند و روی در برابری غیبت نهد و ...» (سمنانی ۱۳۶۹: ۷۶).

۵.۱.۴ ابن‌الوقت‌بودن

در کتاب کیمیاگر درمورد «زندگی در حال» می‌خوانیم که «جنگ‌جویان تنها در اکنون می‌زیستند، چون اکنون سرشار از شگفتی‌ها بود» (کوئلیو ۱۳۸۲: ۱۱۴) یا «راز آینده در اکنون است؛ اگر به اکنون توجه کنی، می‌توانی آن را بهتر درک کنی و اگر اکنون را بهتر کنی، آنچه پس‌از آن رخ خواهد داد نیز بهتر خواهد شد» (همان: ۱۱). ابن‌الوقت‌بودن در عرفان بدین معنی است که سالک باید فرزند لحظه حاضر باشد و آنچه را خدا بر وی نازل کرده بدون این‌که درباره گذشته، حال، و آینده نگران باشد دریافت کند (جامی ۱۳۵۷: ۳۸۵). این اشتراک و مشابهت صرفاً در لفظ است، زیرا در عرفان اسلامی رسیدن به آرامش، عدم نگرانی از آینده، و در حال بودن بعد از تهذیب نفس محقق می‌شود و به‌نظر می‌رسد منظور کوئلیو فاقد رنگ عرفانی است. مسئله توکل در عرفان شیخ علاءالدوله این مفهوم را می‌رساند که عارف نباید نگران آینده خویش باشد.

۶.۱.۴ گنج

با بررسی سیر تاریخی نمود مسئله گنج در عرفان اسلامی، علاءالدوله سمنانی نیز با تفسیر حدیث معروف «كُنْتُ كَنْزًا مَخْفِيًّا فَأَحْبَبْتُ أَنْ أُعْرَفَ» آن را به ذات و صفات و اسماء حق تعالی و بحث تجلیاتش مرتبط می‌سازد. از نظر او، صفات ذاتی از صفات فعلی خداوند متمایز است. به‌گفته سمنانی، خداوند به ده صفت ذاتی متصف است: وجود، سمع، حیات، بصر، کلام، علم، اراده، قدرت، حکمت، و نور. این صفات ازلی و ابدی هستند. برای این‌که خداوند فعل خود را آشکار کند باید تجلی کند. این تجلی در حدیث قدسی فوق (من گنجی پنهان بودم) بیان شده است. این حدیث به ذات پنهان خداوند اشاره دارد. سپس خداوند می‌فرماید: «دوست داشتم شناخته شوم». این جمله به تجلی احدی خداوند اشاره دارد که اراده اوست. پس از تجلی احدی، خداوند خلقت را آفرید. در نتیجه، آموزه‌های سمنانی بر تمایز بین صفات ذاتی و فعلی خداوند تأکید دارد. صفات فعلی خداوند را در ارتباط با مخلوقات توصیف می‌کنند و با فعل و اراده او مرتبط هستند (سمنانی ۱۳۶۲: ۷۷).

۷.۱.۴ هستی‌شناسی و خداشناسی

از دیگر مفاهیمی که در این کتاب به‌صورت غیرمستقیم به آن اشاره شده موضوع جهان‌شناسی و خداشناسی است. این موضوع را می‌توان به مسئله «روح جهان» نیز پیوند داد. در کتاب

کیمیایگر، نویسنده معتقد است همه اجزای خلقت دارای هدف وجودی هستند: «خرقه هم مانند آن جوان انگیزه‌ای برای وجود داشت» (کوئلیو ۱۳۸۲: ۲۵) و یا کوئلیو از زبان شخصیت اصلی رمان خود بیان می‌کند که شناخت جهان از شناخت خدا اهمیت بیش‌تری دارد: «... اما از کودکی رؤیای شناختن جهان را در سر داشت و این برایش بسیار مهم‌تر از شناخت خدا یا گناهان انسان‌ها بود» (همان).

شیخ محمود شبستری، یکی از بزرگان عرفان، نیکویی آفرینش را بازتاب تجلیات جمالی و جلالی خداوند می‌داند (شبستری ۱۳۸۶: ۷۲۶). شیخ علاءالدوله سمنانی نگاه تخصصی‌تری به موضوع خداشناسی دارد. او در کتاب *العروه* بحث‌های مبسوطی درباره خداشناسی، اسماء، صفات، و رابطه انسان با خدا دارد. مقصود وی از ارائه همه این مباحث معرفی انسان به‌عنوان خلیفه خداوند در روی زمین است.

۸.۱.۴ جایگاه دل و قلب

قلب در کتاب کیمیایگر نمادی قدرت‌مند و چندوجهی است که به مفاهیمی مانند عشق، شور و اشتیاق، بصیرت، خرد، شجاعت، ایمان، زبان، ارتباط، اتحاد، و یگانگی اشاره می‌کند. درواقع، یکی دیگر از موارد شباهت عرفان اسلامی با محتوای کتاب کیمیایگر مطالب پایانی این کتاب است؛ جایی که قرار است شخصیت اصلی داستان، سانتیاگو، تبدیل به باد شود و در این مسیر از باد، خورشید، و روح جهان مدد بگیرد تا به خواسته خود برسد. دیالوگ‌های بین سانتیاگو و مواردی که ذکر شد یادآور معراج‌نامه‌های دل در متون عرفانی است که دل با گفت‌وگو با عناصر مختلف به ضعف وجودی هریک از آنان پی می‌برد و به دنبال مرحله بعدی برای درک شناخت کامل می‌رود. کلیدواژه اصلی دیالوگ‌های بین ایشان عشق است و این‌که هریک از ایشان تنها به بخشی از روح جهان آگاهی دارند (کوئلیو ۱۳۸۲: ۱۵۶-۱۵۷). درواقع، عناصر اربعه قدیم، یعنی آب، خاک، باد، و آتش، نقش تعیین‌کننده‌ای در کیمیایگر دارند که سالک باید برای پیوند با روح جهان با این عناصر وحدت یابد و یکی شود. البته برخی معتقدند ملک‌صدق و کیمیایگر نمونه‌های دیرینه خرد یونگ هستند (شریفی‌دوست ۱۳۹۲: ۱۷۹).

شیخ علاءالدوله سمنانی نیز در رساله *سربال البال لذوی الحال* معراج دل را از خاک تا افلاک به‌صورت مبسوط بیان می‌کند. وی در این رساله به ضعف هریک از عناصر اشاره می‌کند و درانتها به این معنا می‌رسد که قلب ام‌الکتاب است و خدا را در آن باید جست‌وجو کرد (سمنانی ۱۳۶۹: ۱۲۸-۱۳۹).

قلب ابزار کلیدی عشق است. کوئلیو معتقد است باید به ندای قلب در هر شرایطی گوش کرد؛ حتی اگر قلب انسان را به گمراهی ببرد و قصد خیانت به انسان داشته باشد، باز گوش کردن به فرمان قلب است که باعث حیات معنوی انسان می‌شود (کوئلیو ۱۳۸۲: ۱۲۴، ۱۲۸). هیچ قلبی تازمانی که در جست‌وجوی رؤیایش باشد هرگز رنج نخواهد برد، چون هر لحظه جست‌وجو لحظه ملاقات با خداوند و ابدیت است (همان: ۱۴۲). موضوع قلب در عرفان اسلامی منبعث از قرآن، سنت، و احادیث است.

از نظر کوئلیو، قلب محل قرارگرفتن گنج است و هیچ‌کس نمی‌تواند ندای قلبش را نشنود، قلب یاور تحقق‌بخشیدن افسانه شخصی هر انسانی است (همان: ۱۴۱-۱۴۲). نقش ندای درون در معنویت کوئلیو از این جهت است که می‌تواند انسان را به افسانه شخصی هدایت کند. معنویت کوئلیو متأثر از امیال است و دعوت به عقل‌گریزی دارد و چنین معنویتی نمی‌تواند تحول‌آفرین و کارآمد باشد (شریفی‌دوست ۱۳۹۲: ۱۶۴).

۹.۱.۴ جبر و اختیار

از نظر پائولو، جبر به عنوان نیرویی خارجی بر زندگی انسان‌ها حاکم است و اختیار به عنوان آزادی انسان در انتخاب مسیر زندگی خود معرفی می‌شود. رؤیای سانتیاگو، ملاقات با کیمیاگر، موانع و چالش‌های سفر سانتیاگو، که برخی از آن‌ها خارج از کنترل او هستند، جزو موارد جبر محسوب می‌شوند. انتخاب سانتیاگو برای سفر تلاش و پشتکار و انتخاب‌های مختلف سانتیاگو در طول مسیر از نمونه‌های اختیار هستند که کوئلیو به آن اشاره کرده است. درواقع، در این موضوع نویسنده معتقد است نباید از سرنوشت خود بگریزیم و دست خداوند، باوجود سخت‌گیری‌اش، بی‌نهایت سخاوت‌مندانه است (کوئلیو ۱۳۸۲: ۱۰) و یا در موضعی دیگر از ناتوانی آدم در انتخاب سرنوشت خویش سخن می‌گوید (همان: ۳۶). او در جای دیگر معتقد است «بزرگ‌ترین دروغ زندگی آن است که باور کنیم سرنوشت بر زندگی ما فرمان‌روا خواهد بود» (همان). کوئلیو متناسب با شخصیت‌های مختلف داستانش نظرهای متفاوتی را درباره جبر، اختیار، و عادل‌بودن خدا بیان می‌کند. در موضعی از داستان از زبان شخصیت اصلی داستان می‌گوید که خدا عادل نیست (همان: ۵۶) و در جایی دیگر می‌گوید نباید از سرنوشت خویش گریخت (همان: ۵۸). اصطلاح «مکتوب»، که در کتاب به آن اشاره شده است، درواقع همان قضای ازلی و حتمی است. سرگذشت ما و سرگذشت جهان هر دو توسط یک دست نوشته شده‌اند (همان: ۹۱). یا در موضعی دیگر، نویسنده چنین می‌گوید که آینده به‌دست الله نوشته

می‌شود و هرآن‌چه به‌دست او نوشته شود برای انسان خیر است (همان: ۱۱۴). می‌توان گفت در کتاب کیمیاجر، جبر و اختیار به‌عنوان دو نیروی مکمل در نظر گرفته می‌شوند. سانتیاگو معتقد است که سرنوشتی در انتظار اوست، اما او هم‌چنین می‌داند که برای رسیدن به هدفش باید تلاش کند و از اختیار خود استفاده کند. اما برخی از منتقدان معتقدند که بسامد جبر در کتاب کیمیاجر بیش از حد شده است.

شیخ سمنانی با وحدت رویه در ارائه مباحث خود به‌صورت مبسوط به مسئله جبر و اختیار اشاره می‌کند و در کتاب *العروه*، آزادی و اراده را برای انسان در نظر می‌گیرد (سمنانی ۱۳۶۲: ۱۱۶-۱۱۷). در آموزه‌های عرفانی شیخ علاءالدوله سمنانی موضوعات قضا و قدر، تسلیم، و رضا از نمونه‌های جبر و اختیار در ایمان و عمل و سیر و سلوک از نمونه‌های اختیار هستند.

۱۰.۱.۴ خضر

از دیگر مشابهت‌های این کتاب با مفاهیم عرفان اسلامی، وجود حضرت خضر (ع) یا پیر و مراد است. کوئلیو با به‌کاربردن تعابیر و شاخصه‌هایی در متن کتاب شباهت آن را برای ما بیش‌تر عیان می‌کند. «شخصیت "پادشاه سالمیم" شباهت زیادی با خضر در اسلام دارد و یکی از دلایل این هم‌سان‌نگاری ویژگی‌های وی است که از غیب، گذشته، و آینده خبر دارد» (کوئلیو ۱۳۸۲: ۳۸). «به اشکال و اشیای مختلف تغییر شکل می‌دهد و در جهت خدمت به فرد و تحقق هدف فردی یاری‌گر است» (همان: ۴۱). در کتاب کیمیاجر، تشابهاتی بین پادشاه سالمیم و تاجر بلورفروش و یا شیرینی‌فروش وجود دارد: «موهای مغازه‌دار به موهای پادشاه پیر بسیار شبیه است و لبخند شیرینی‌فروش یادآور لبخند پادشاه پیر بود» (همان: ۷۸). مهم‌ترین آموزه‌ای که رزم‌آوران نور (پادشاه سالمیم یا همان خضر) می‌کوشند یاد بدهند آن است که در زندگی هرچیزی بهایی دارد» (همان: ۴۲).

شیخ سمنانی اعتقاد به خضر جسمانی دارد. به عبارت دیگر، او معتقد است خضر در هر زمانی وجود دارد و حتی اوصاف و ویژگی جسمی او را در انتهای کتاب *العروه* به‌صورت دقیق بیان می‌کند (سمنانی ۱۳۶۲: ۲۰۰).

۱۱.۱.۴ زنان

زنان در زندگی و آثار پائولو حضور پررنگ دارند. در تمامی روابط مرتبط با شغلش، اعم از ناشر آثارش و کارگزاران ادبی، همگی زن هستند و زنان در هر لحظه از زندگی‌اش حضور دارند

نقد محتوایی کتاب کیمیاگر براساس آموزه‌های ... (عظیم حمزئیان و قاسم رؤفی) ۷۹

(خوان ۱۳۸۱: ۷۳). البته نوع نگاه به زنان نگاه وسیله‌محور است و اگر هم داستان عشقی روایت می‌شود، عشق زمینی و مجازی است و هدف والاتری ندارد. برای نمونه می‌توان موارد زیر را نام برد: «زنان ما زیباترین زنان هستند» (کوئلیو ۱۳۸۲: ۲۶) یا «... حتی من از وقتی که با دختر بازرگان آشنا شده‌ام به زنان دیگری فکر نمی‌کنم» (همان: ۲۸). البته حضور فاطمه در داستان نمادی از عشق حقیقی است. از دوران اولیه عرفان اسلامی، ما با شخصیتی عارفه به‌نام رابعه عدویه روبه‌رو هستیم؛ البته گروهی از عرفا زن‌ستیز بوده‌اند و بالعکس فردی مثل ابن عربی در کتاب *فصوص الحکم* و فص بیست و هفتم جایگاه والایی برای زنان قائل می‌شود.

علاءالدوله سمنانی در نظام عرفانی خود جایگاهی برای زنان قائل نیست و زن و فرزند را وسیله آزمایش می‌داند، ولی این به‌معنای بدرفتاری یا عدم رعایت حقوق ایشان نیست، زیرا شیخ در سرگذشت خود بیان می‌دارد بعد از ترک دربار پادشاه و روی آوردن به طریقت کنیزان خود را آزاد کرده است و سهم و حقوق قانونی زن و فرزند خویش را ادا کرده است.

۱۲.۱.۴ شریعت

نویسنده در کتاب خود از شریعت با عنوان سنت یاد می‌کند و در خلال روایت‌های عناصر داستان به برخی از سنت‌ها در دین اسلام از جمله عدم گفت‌وگو با زن شوهردار توسط مردان (همان: ۱۰۵)، مهمان‌نوازی (همان: ۱۰۴)، و ... اشاره کرده است. وی از زبان پیرمرد بلورفروش می‌گوید: «در قانون ما، پنج تکلیف مهم‌اند. مهم‌ترین آن‌ها توحید، نماز، روزه، صدقه، و حج» (همان: ۶۹). البته در جای دیگری از کتاب چهره‌ای خشن از اسلام نشان می‌دهد که چگونه مسلمانان آفریقا و اسپانیا را فتح کرده‌اند (همان: ۵۶-۵۸). شخصیت اصلی داستان به دلیل فتح آفریقا و اسپانیا توسط مسلمانان نظر مساعدی نسبت به ایشان ندارد (همان: ۲۱، ۴۴).

در کتاب کیمیاگر، ترویج می‌گساری وجود دارد: «کیمیاگر تنگی را باز کرد و مایع سرخ‌رنگی در لیوان جوان ریخت، از بهترین باده‌هایی که در سراسر زندگی‌اش نوشیده بود، اما باده در شرع حرام بود و جوان به‌خاطر باده دچار سرخوشی شد» (همان: ۱۷۹) یا «برخاست و جرعه‌ای باده نوشید» (همان: ۲۰) یا «از باده‌ای که از شب پیش مانده بود، جرعه‌ای نوشید» (همان: ۲۵) یا «... تنگ باده‌ای بخرد و ...» (همان: ۲۸) یا «از باده‌ای که تازه خریده بود لذت ببرد» (همان: ۳۳، ۵۱، ۵۳، ۱۲۹). از دیگر نمودهای مخالف شریعت اشاره به روابط جنسی خارج از عرف و قبل از ازدواج است که پادشاه سالمیم از این موضوع درباره سانتیاگو آگاه بود (همان: ۵۷). یا ارتباط غیرمعارف بین زن و مرد که خلاف سنت است (همان: ۱۳۴).

می‌توان گفت کوئلیو اصولاً به دین و شریعت اعتقادی ندارد و وظیفه هرکس را تحقیق‌بخشیدن رؤیای شخصی خودش می‌داند (همان: ۴۰) که با این تفسیر، چنین فردی بی‌نیاز از دین و شریعت است. باوجوداین که کوئلیو نظر مساعدی نسبت به شریعت ندارد، اما در این کتاب و سایر آثارش همچون کتاب *خاطرات* یک مغ تمرین‌های معنوی بسیاری ارائه می‌دهد که نوعی دستورالعمل برای رسیدن به مقصود موردنظر اوست (شریفی ۱۳۸۹: ۱۸۵). اما شیخ سمعانی به تبعیت از جنید بغدادی شرط صحت آموزه‌های عرفانی را مطابقت با شریعت و سنت می‌داند و اگر آموزه‌ای مخالف این دو شرط باشد، آن را باطل می‌پندارد.

۱۳.۱.۴ مکاشفات، خواب، و رؤیا

هسته اصلی داستان کوئلیو رسیدن به گنج است که در پی وقوع رؤیای صادقه اتفاق می‌افتد و برای تحقق این رؤیا باید از نشانه‌ها پیروی کرد. موضوع خواب، رؤیا، و مکاشفه در بیش‌تر مکاتب عرفانی اسلامی و ادیان غیرتوحیدی مثل هندو، بودا، و ... وجود دارد. شرط اصلی رسیدن به این مرحله عبور از مراحل مختلف سلوکی است. در این کتاب، سائیتاگو شخصیت اصلی داستان با طی این مراحل به جایگاهی می‌رسد که از روی پدیده‌های جهان، آینده را پیش‌گویی می‌کند. «ناگهان، یکی از قرقی‌ها در آسمان شیرجه سریعی زد و به قرقی دیگر حمله کرد. با این حرکت، جوان دچار مکاشفه‌ای کوتاه و سریع شد: یک لشکر به شمشیرهای برهنه وارد واحه شد» (کوئلیو ۱۳۸۲: ۱۱۳). از نظر نویسنده کتاب، مکاشفه در قلب اتفاق می‌افتد (همان: ۱۱۴). این مکاشفات برای کسی که در طلب و جست‌وجوی افسانه شخصی‌اش است قابل‌استناد نیست و این موضوع فقط از اشتراکات موضوعی در کتاب *کیمیاگر و عرفان اسلامی* است.

کوئلیو در کتاب *کیمیاگر* برای خواب ارزش زیادی قائل است و از زبان پیرزن معبر می‌گوید: «تو آمده‌ای درباره خواب‌هایت از من بپرسی و خواب و رؤیا پیام خداوند است» (همان: ۱۶). کوئلیو براساس متن کتاب و دیالوگ‌هایی که برای شخصیت‌های قصه‌اش در نظر می‌گیرد معتقد است رؤیا زبان خداوند است و اگر خداوند به زبان سخن بگوید، معبر توانایی تعبیر آن را دارد، ولی اگر به زبان روح انسان سخن بگوید، فقط خود فرد تعبیر آن را می‌تواند بفهمد» (همان: ۳۰). وی درباره تعبیر خواب‌های پیچیده بر این باور است که «این موضوعات غیرعادی‌ترین مسائل هستند و تنها فرزندان می‌توانند آن‌ها را درک کنند» (همان: ۳۲) و ایرادی که در تعبیر انسان‌ها وجود دارد آن است که انسان‌ها حرف‌های فرزندان را خوب تعبیر نمی‌کنند (همان: ۱۴۸).

رؤیا از دیدگاه شیخ علاءالدوله سمنانی پدیده‌ای است که تحت شرایط خاصی می‌تواند به‌عنوان یک واسطه برای ارتباط با عوالم متعالی و کسب آگاهی از امور غیبی عمل کند. سمنانی معتقد است که برای دستیابی به چنین تجارب رؤیایی، فرد سالک باید از طریق ریاضت و اعمال زاهدانه خود را از تعلقات دنیوی رها سازد. این فرایند به سالک امکان می‌دهد تا از محدودیت‌های ادراک حسی فراتر رفته و به سطوح بالاتری از آگاهی دست یابد. از نظر سمنانی، عالم رؤیا یک واقعیت عینی است که می‌تواند بازتابی از وضعیت روحی و معنوی سالک باشد. او معتقد است که سالک باید رؤیاهای خود را به پیر و مرشد خود عرضه کند تا بتواند آن‌ها را در زمینه مسیر سلوک معنوی خود تفسیر و تحلیل کند. این تفسیر به سالک کمک می‌کند تا از وضعیت فعلی خود در مسیر سلوک آگاه شود و درک کند که چه موانع و چالش‌هایی را باید برطرف کند تا به مراتب بالاتر معنوی دست یابد. بنابراین، از دیدگاه سمنانی، رؤیا می‌تواند به‌عنوان یک ابزار ارزشمند برای سالکان در مسیر سلوک معنوی عمل کند، مشروط بر این‌که فرد سالک از طریق ریاضت و زهد آمادگی لازم را برای دریافت و تفسیر صحیح این تجارب رؤیایی کسب کرده باشد (سمنانی ۱۳۶۲: ۳۲۶). شیخ برای معبران شرایطی را معین کرده است و هرکسی توانایی بیان تعبیر را ندارد. براساس واقعات سالکان و مرتبت ایشان در سیر و سلوک، تفسیر و تعبیر این واقعات نیز متفاوت است. می‌توان گفت رؤیا و مکاشفه از منظر کوئلیو در کتاب کیمیاگر نیازمند به ریاضت نفسانی و تشخیص سره از ناسره نیست و این موضوع کاملاً مخالف آموزه‌های شیخ سمنانی است.

۵. نتیجه‌گیری

باتوجه به رویکردهای متفاوت این دو نسبت به معنویت و جایگاه آن، در این پژوهش، موضوعاتی مانند نظریه وحدت وجود، سفر، زندگی در لحظه، گنج، هستی‌شناسی، سفر روح، جایگاه مراد، زنان، مکاشفات، تعبیر خواب، و شریعت موردبررسی و مقایسه با آرای شیخ علاءالدوله سمنانی قرار گرفت. از این بررسی می‌توان نتیجه گرفت که این دو اثر باوجود اشتراکاتی که در تأکید بر عشق، سفر درونی، و نمادگرایی دارند افتراق‌های قابل‌توجهی نیز دارند. عرفان سمنانی براساس آموزه‌های اسلامی استوار است و بر معرفت الهی و قرب به خداوند تأکید دارد، درحالی‌که محتوای کیمیاگر بیش‌تر بر تجربیات شخصی و شهودی و رسیدن به کمال فردی متمرکز است. علاوه بر این، سمنانی پانتیسم و وحدت وجود نمی‌پذیرد،

درحالی‌که کوئلیو بر این موضوع تأکید دارد. هم‌چنین، کتاب کیمی‌اگر داستانی ساده و جذاب است که برای مخاطبان عام مناسب است، درحالی‌که آرای عرفانی علاءالدوله سمنانی بیش‌تر برای مخاطبان خاص و علاقه‌مندان به عرفان اسلامی جذاب خواهد بود.

بیش‌تر اشتراکات موضوعی و مفهومی اشاره‌شده در کتاب کیمی‌اگر با آموزه‌های عرفانی شیخ علاءالدوله سمنانی فقط از نوع لفظی است. معنویتی که کوئلیو مروج آن است از نوع لغزان است که در برخی موارد، در تضاد آشکار با مفاهیم بنیانی و کلیدی اسلام است. ازجمله انتقاداتی که به کتاب کیمی‌اگر در مقایسه با آرای عرفانی شیخ علاءالدوله سمنانی وارد است عبارت‌اند از:

- سطحی‌بودن: کتاب کیمی‌اگر در پرداختن به مفاهیم عمیق عرفانی سطحی است و به ظواهر اکتفا می‌کند.
- عدم تطابق با آموزه‌های عرفانی: برخی از آموزه‌های کتاب کیمی‌اگر با آموزه‌های عرفان اسلامی مطابقت ندارد.
- تمرکز بر مادیات: کتاب کیمی‌اگر بیش از حد بر مادیات و ثروت تمرکز دارد و از جنبه‌های معنوی غافل شده است.
- عدم توجه به نقش شریعت: در کتاب کیمی‌اگر، نقش شریعت در سیر و سلوک عرفانی نادیده گرفته شده است.
- ترویج ایده وحدت وجود به‌شکلی ناقص: کتاب کیمی‌اگر به ایده وحدت وجود اشاره می‌کند.
- ترویج ایده جبرگرایی: در برخی از قسمت‌های کتاب کیمی‌اگر، ایده جبرگرایی و تقدیرگرایی ترویج می‌شود.
- عدم توجه به نقش استاد و سلسله‌مراتب در عرفان: در کتاب کیمی‌اگر، نقش استاد و سلسله‌مراتب در عرفان نادیده گرفته شده است.
- ساده‌انگاری مفاهیم عرفانی: کتاب کیمی‌اگر مفاهیم عمیق عرفانی را ساده‌انگاری کرده و آن‌ها را به سطحی نازل تنزل داده است.

نقد محتوایی کتاب کیمیاگر براساس آموزه‌های ... (عظیم حمزئیان و قاسم رؤفی) ۸۳

عنوان مفهوم	نظر کوئلیو در کتاب کیمیاگر	نظر شیخ علاءالدوله سمنانی
روح جهان	نوعی پانتئیسم؛ همه چیز یک چیز است	مخالف وحدت وجود و قائل به وحدت شهود
سفر	سفر ظاهری برای رسیدن به گنج	سفر باطنی برای شناخت حق
ابن الوقت بودن	زندگی در زمان حال	اشاره‌ای در آثارش ندارد
گنج	مادیات و ثروت	معرفت و شناخت خداوند
هستی‌شناسی و خداشناسی	شناخت جهان مهم‌تر از شناخت خداست	شناخت انسان و جهان مقدمه شناخت خداست
دل و قلب	نمادی قدرت‌مند و چندوجهی است	مرکز یگانه انسان‌ها و جایگاه خدای الرحمان
جبر و اختیار	جبر و اختیار به عنوان دو نیروی مکمل	آزادی و اراده برای انسان
خضر	پیر و مراد	پیر و مرادی که وجود جسمانی نیز دارد
زنان	نگاه وسیله‌محور	جایگاهی در نظام عرفانی ندارند
شریعت	ترویج شریعت‌گریزی	شرط صحت آموزه‌های عرفانی
مکاشفات، خواب، و رؤیا	زبان خداوند	پدیده‌ای برای ارتباط با عوالم متعالی

کتاب‌نامه

قرآن.

آریاس، خوان (۱۳۸۱)، *زندگی من*، ترجمه خجسته کیهان، تهران: مروارید.

ابن عربی، محی‌الدین ([بی‌تا])، *الفتوحات المکیه*، بیروت: دارصادر.

جامی، نورالدین عبدالرحمن (۱۳۵۷)، *نفحات الانس من حضرات القدس*، مقدمه، تصحیح، و تعلیقات محمود عابدی، تهران: اطلاعات.

جامی، نورالدین عبدالرحمن (۱۳۶۱)، *تقد النصوص فی شرح نقش الفصوص*، به تصحیح ویلیام چیتیک، تهران: مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران.

حافظ، شمس‌الدین محمد (۱۳۸۹)، *دیوان حافظ*، مقدمه و گزینش محمد راستگو، تهران: نی.

حقیقت، عبدالرفیع (۱۳۷۳)، *هفت گنج کومش: شامل شرح احوال و افکار و آثار هفت عارف و شاعر نامی ایران در محدوده استان سمنان*، تهران: کومش.

سمنانی، شیخ علاءالدوله (۱۳۶۲)، *العروة لاهل الخلوة والجلوة*، به اهتمام نجیب مایل هروی، تهران: مولی.

سمنانی، شیخ علاءالدوله (۱۳۶۹)، *مصنفات فارسی*، به اهتمام نجیب مایل هروی، تهران: علمی و فرهنگی.

شبستری، محمود (۱۳۸۶)، *گلشن راز*، مقدمه و تصحیح کاظم محمدی، کرج: نجم کبری.

۸۴ پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، سال ۲۴، شماره ۱، بهار ۱۴۰۳

- شریفی، احمدحسین (۱۳۸۹)، *عرفان حقیقی و عرفان‌های کاذب*، تهران: به‌آموز.
- شریفی‌دوست، احمد (۱۳۹۲)، *کاوشی در معنویت‌های نوظهور؛ بررسی ده جریان فعال در ایران*، قم: دفتر نشر معارف.
- شوان، فریتیوف (۱۳۸۱)، *گوهر و صدف عرفان اسلامی*، ترجمه مینو حجت، تهران: سهروردی.
- عطار نیشابوری، فریدالدین (۱۳۶۸)، *منطق‌الطیر*، به‌اهتمام صادق گوهرین، تهران: علمی و فرهنگی.
- فعالی، محمدتقی (۱۳۸۹)، *آفتاب و سایه‌ها (نگرشی بر جنبش‌های نوظهور معنویت‌گرا)*، تهران: عابد.
- کوئیلو، پائولو (۱۳۷۹)، *اعترافات یک سالک*، ترجمه دل‌آرا قهرمان، ج ۵، تهران: بهجت.
- کوئیلو، پائولو (۱۳۸۲)، *کیمیایگر*، ترجمه آرش حجازی، تهران: کاروان.
- کوئیلو، پائولو (۱۳۸۵ الف)، *چون رود جاری باش؛ ترجمه آرش حجازی*، تهران: کاروان.
- کوئیلو، پائولو (۱۳۸۵ ب)، *زهریر*، ترجمه آرش حجازی، تهران: کاروان.
- کوئیلو، پائولو (۱۳۸۶ الف)، *کوه پنجم*، ترجمه آرش حجازی، تهران: کاروان.
- کوئیلو، پائولو (۱۳۸۶ ب)، *نامه‌های عاشقانه یک پیامبر*، ترجمه آرش حجازی، تهران: کاروان.
- کوئیلو، پائولو (۱۳۸۶ ج)، *ورونیکا تصمیم می‌گیرد بمیرد*، ترجمه آرش حجازی، تهران: کاروان.
- محبوب، فرشته (۱۳۸۹)، «مطالعه تطبیقی داستان مرد و گنج از مثنوی با کتاب کیمیایگر پائولو کوئلیو»، *پژوهش‌نامه زبان و ادب فارسی (گوهرگویا)*، س ۴، ش ۴، پیاپی ۱۶، ۱۷۹-۲۰۶.
- مولوی، جلال‌الدین محمد بن محمد (۱۳۷۷)، *مثنوی معنوی*، تهران: پژوهش.

Foucault, M. (1970 a), *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*, Tavistock/Routledge Publications.

Foucault, M. (1970 b), *Foreword to the English Edition*, Tavistock/Routledge Publications.

Mayer, C. H. and D. Maree (2018), "The Magical Life and Creative Works of Works of Paulo Coelho: A Psychobiographical Investigation", *Indo-Pacific Journal of Phenomenology*, vol. 18, 1-16.

Muraleedharan, M. (2011), *The Triad of Man, Universe and God in Paulo Coelho's Novel The Alchemist*, Madras Christian College Tambaram India.

Nietzsche, F. (1911), *The Dawn of Day*, trans. John McFarland Kennedy.

Sartre, J. P. (1966), "Jean-Paul Sartre Répond", *L'Arc*, no. 30, 87-96.